

Свида Оксана Василівна,

асистент учителя

Кальницька загальноосвітня школа І–ІІІ ст.

Великолучківської сільської ради

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

THEORETICAL ASPECTS OF THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN SCHOOLCHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

У статті розкрито теоретичні засади формування комунікативної компетентності в учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах Нової української школи. Узагальнено сучасні наукові розвідки учених, методистів щодо питання розвитку комунікативних умінь у школярів з інтелектуальними порушеннями, визначено методи, які сприяють цьому процесу. З'ясовано, що комунікація – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою передавання та одержання інформації, взаємодія учасників спілкування, сприйняття та пізнання людьми одне одного. Розрізняють внутрішній стимул до комунікації – ініційований потребою самої людини і зовнішній – ініційований іншою людиною.

Визначено, що в основі комунікативної діяльності лежить ситуація спілкування. В умовах освітнього процесу ситуація задається вчителем, асистентом учителя. Комунікативність передбачає володіння певними комунікативними вміннями. З'ясовано групи комунікативних умінь: комунікаційні (мовленнєві); перцептивні (уміння сприймати); інтерактивні (уміння взаємодіяти в процесі спілкування).

Визначено, що формування комунікативної компетентності у дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчання в інклюзивному класі має свої особливості, що викликані специфікою сприймання, запам'ятовування навчального матеріалу. В умовах освітнього процесу в класах з інклюзивним навчанням украй важливо асистенту вчителя побудувати програму розвитку зв'язного мовлення за чотирма рівнями: лексичним, вимовним, словосполучення й речення та текстовим. Комунікативна компетентність в учня з ІП передбачає: володіння мовленнєвою діяльністю, уміння вступати в комунікацію з оточуючими, подолання мовних бар'єрів, дотримання культури спілкування, уміння невербальної комунікації. Учителі-практики, асистенти вчителів мають можливість на науковій основі розробити індивідуальну програму розвитку дитини, в якій передбачити систему роботи з формування комунікативних умінь.

Ключові слова: комунікація, комунікативна компетентність, діти з інтелектуальними порушеннями, мовленнєва діяльність, культура спілкування.

In the article reveals the theoretical foundations of the formation of communicative competence of students with intellectual disabilities in the conditions of the New Ukrainian School. Modern scientific investigations of scientists and methodologists regarding the development of communication skills among schoolchildren with intellectual disabilities are summarized, methods that contribute to this process are determined. It was found out that communication is the process of exchanging information (facts, ideas, views, emotions, etc.) between two or more persons, communication using verbal and non-verbal means for the purpose of transmitting and receiving information, interaction of communication participants, perception and cognition by people. There is a distinction between internal stimulus to communication – initiated by the need of the person himself and external – initiated by another person.

It was determined that the basis of communicative activity is the situation of communication. In the conditions of the educational process, the situation is set by the teacher and the teacher's assistant. Communicability implies the possession of certain communication skills. The groups of communication skills were clarified: communication (speech); perceptive (ability to perceive); interactive (the ability to interact in the process of communication).

It was determined that the formation of communicative competence of children with intellectual disabilities in the conditions of learning in an inclusive class has its own characteristics, which are caused by the specifics of perceiving and memorizing educational material. In the conditions of the educational process in classes with inclusive education, it is extremely important for the teacher's assistant to build a program for the development of coherent speech at four levels: lexical, pronunciation, word combinations and sentences, and text. Communicative competence of a student with intellectual disabilities involves: mastery of speech, the ability to communicate with others, overcoming language barriers, observing the culture of communication, and the ability to communicate non-verbally. Practicing teachers, teacher assistants have the opportunity to develop an individual child development program on a scientific basis, which includes a system of work for the formation of communication skills.

Key words: communication, communicative competence, children with intellectual disabilities, speech activity, communication culture.

Постановка проблеми. Розвиток комунікативних умінь є важливою умовою формування ключової компетентності – оволодіння державною мовою. Для учнів, що навчаються у закладах загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, комунікативні здібності украй важливі для засвоєння шкільної програми та соціалізації у суспільстві. Сьогодні нормативно-законодавчою базою України передбачено документи щодо навчання, виховання та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, з-поміж яких: закони України «Про освіту», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» та ін. Інновації у системі освіти, що пов'язані з інклюзивним навчанням, посилили увагу науковців щодо методів, прийомів, форм, засобів навчання дітей з інтелектуальними порушеннями. Це підкреслює актуальність досліджуваної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам вивчення різних аспектів розвитку та корекції мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями присвячена низка наукових доробків: О. Белової, Г. Блеч, О. Боряк, Є. Соботович, В. Тарасун, М. Шеремет та ін. Так, О. Боряк досліджено проблему порушень мовленнєвої діяльності, зумовлених розумовою відсталістю легкого та помірного ступенів тяжкості: причинну зумовленість, механізми виникнення, специфіку когнітивного компонента. Основні аспекти процесу формування лексичної сторони мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями є предметом вивчення В. Тарасової. Ученими у галузі спеціальної та інклюзивної освіти А. Колупаєвою, В. Синьовим та ін. вивчається сутність порушень пізнавально-емоційної сфери дітей, розглядаються підходи у їх навчанні, вихованні та розвитку.

В основі комунікативної діяльності лежить ситуація спілкування. В умовах освітнього процесу ситуація задається вчителем, асистентом учителя. Предметом комунікації є думки, що висловлюються у зв'язку з певними мотивами в межах конкретної теми. Розрізняють внутрішній стимул до комунікації – ініційований потребою самої людини і зовнішній – ініційований іншою людиною.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування теоретичних засад щодо формування комунікативної компетентності в учнів з інтелектуальними порушеннями в умовах Нової української школи. Завдання – дослідити сучасні наукові розвідки учених, методистів щодо питання розвитку

комунікативних умінь у школярів з інтелектуальними порушеннями, визначити методи, які сприяють цьому процесу.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблеми передбачало вивчення наукових праць, їх узагальнення щодо шляхів розвитку комунікативних умінь. Насамперед нами вивчалася довідкова література з метою розкриття змісту ключових слів. На наступному етапі дослідження систематизовувалися наукові дослідження з питання. Це дасть можливість сформулювати практичні аспекти щодо розвитку комунікативної компетентності в учнів з інтелектуальними порушеннями.

«Комунікативний» за Великим тлумачним словником української мови – це здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-, чим-небудь; комунікабельність [5]. Цей термін висвітлений і в працях окремих дослідників. За К. Пономарьовою, комунікація – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів з метою передавання та одержання інформації, взаємодія учасників спілкування, сприйняття та пізнання людьми одне одного. Комунікативність передбачає володіння певними комунікативними умінями. Комунікативні уміння – це здатність встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми, використовуючи власні здібності, необхідні для ефективної комунікативної дії у ситуаціях міжособистісного спілкування [6, с. 6].

Студіюючи наукові джерела, нами з'ясовано, що зміст поняття «комунікація» трактується по-різному:

- 1) це спілкування, що характеризується передаванням інформації від однієї людини до іншої [5];
- 2) спілкування, обмін думками, фактами, ідеями; специфічна форма взаємодії людей у процесі їхньої пізнавально-трудова діяльності; людська форма комунікації характеризується, головним чином, функціонуванням мови [7];
- 3) поняття, яке використовується: для характеристики структури ділових і міжособистісних відносин, для характеристики обміну інформацією в людському суспільстві взагалі [8].

Отже, комунікація – це процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів із метою передавання та одержання інформації.

Наступним етапом дослідження стало з'ясування групи комунікативних умінь.

I група – комунікаційні (мовленнєві). До них належать уміння:

- 1) чітко і зрозуміло висловлювати свої думки;
- 2) переконувати;
- 3) аргументувати;
- 4) доводити;
- 5) робити висновки;
- 6) аналізувати висловлення.

II група умінь – перцептивні (уміння сприймати). Ця група охоплює уміння:

1) слухати і чути (правильно інтерпретувати вербальну і невербальну (жести, міміку) інформацію, розуміти підтекстову інформацію тощо);

2) зрозуміти настрій і почуття іншої людини (здатність до емпатії, дотримання такту, співчуття);

3) здійснювати рефлексію.

III група умінь – інтерактивні (уміння взаємодіяти в процесі спілкування). До цієї групи належать уміння:

1) вести бесіду, перемовини, обговорення;

2) ввічливо висловлювати свої думки;

3) ставити запитання;

4) захопити собою;

5) сформулювати вимогу;

6) спілкуватися в конфліктних ситуаціях;

7) керувати власними емоціями, своєю поведінкою [6, с. 7].

З'ясуємо поняття «комунікативна компетентність». З погляду психології «комунікативна компетентність» є цілісним структурним утворенням, що втілює у собі когнітивні й поведінкові елементи. До перших відносять знання відповідних засобів та їх адекватне використання, до других – психологічну адаптацію до ситуації [1].

Процес формування комунікативної компетентності передбачає:

– засвоєння знань про способи взаємодії з оточуючими;

– оволодіння уміннями і навичками використовувати засоби мови в усному мовленні;

– розвиток діалогічного і монологічного мовлення;

– оволодіння культурою усного і писемного мовлення;

– засвоєння норм мовленнєвого етикету у ситуаціях навчального і побутового спілкування;

– опанування навичок роботи в групі, колективі;

– розвиток здібностей навчальної співпраці;

– оволодіння різними соціальними ролями;

– формування уміння критично оцінювати думки і дії інших людей.

Отже, комунікативна компетентність передбачає не тільки оволодіння необхідною кількістю мовних і мовленнєвих знань, а й формування умінь практичного використання мови в процесі мовленнєвої діяльності [6, с. 9].

З позиції Н. Соняк, комунікативна компетентність – це інтегрована здатність особистості, що виявляється передусім через набуття досвіду комунікативної діяльності, уміння усно й письмово висловлювати свої думки, почуття в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в побуті, освітньому процесі, культурному житті, чітко й аргументовано пояснювати факти, а також через формування мотиваційно-ціннісної основи спілкування, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовияву, готовність уживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях [9, с. 29]. Комунікативна компетентність передбачає формування умінь спілкуватися у різних ситуаціях.

Формування комунікативної компетентності у дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчання в інклюзивному класі має свої особливості, що викликані специфікою сприймання, запам'ятовування навчального матеріалу. У дітей з порушеним інтелектом спостерігається стійко виражене зниження пізнавальної діяльності дитини, що виникає на основі органічного ураження центральної нервової системи. Це якісні зміни всієї психіки, всієї особистості загалом, що стали результатом перенесених органічних ушкоджень центральної нервової системи; така атипія розвитку, у разі якої страждає не лише інтелект, але й емоційно-вольова сфера [10, с. 38]. Ю. Шевченко зазначає, що порушення мислення гальмує розвиток вищих духовних почуттів: совісті, почуття обов'язку, відповідальності, самовідданості. В основному переважають безпосередні переживання конкретних життєвих обставин. Воля у дітей з інтелектуальними порушеннями характеризується недоліком ініціативи, невмінням керувати своїми діями, чинити у відповідності до скільки-небудь віддалених цілей. Для них характерні несамостійність, невміння долати найменші перешкоди, протистояти будь-яким спокусам або діям, які поєднуються з вольовими порушеннями протилежного типу. Сюди належать несподівані прояви наполегливості і цілеспрямованості, вміння долати деякі труднощі, обдуманість поведінки, що виникають у разі прояви елементарного прагнення отримати задоволення, приховати проступок, домогтися задоволення егоїстичних інтересів [10, с. 44].

Інтелектуальні порушення проявляються у порушеннях мовлення, моторики, сприймання, пам'яті, уваги, емоційної сфери. Такі учні здатні до мовленнєвого розвитку, хоча він і здійснюється уповільнено, вимагає спеціальної методики.

Для дітей з інтелектуальними порушеннями характерне важке сприйняття речення у мовному потоці. Мовлення дітей з легким інтелектуальним порушенням характеризується як розвинуте на достатньому побутово-ситуативному рівні. Вони правильно будують речення, вимовляють слова, користуються узагальненими та абстрактними поняттями. Засвоюють читання та писемне мовлення (яке є аграматичним). Їм важко сприймати звернене мовлення, яке вибудоване зі складних логіко-граматичних конструкцій. Також викликають труднощі переносні значення слів, метафори, словниковий запас збіднений. Не отримана спеціальна педагогічна допомога у дошкільному віці призводить до неготовності дитини оволодівати шкільними знаннями [2, с. 7].

В умовах освітнього процесу в класах з інклюзивним навчанням украй важливо асистенту вчителя побудувати програму розвитку зв'язного мовлення за чотирма рівнями: лексичним, вимовним, словосполучення й речення та текстовим. Уважаємо, що робота з дитиною з інтелектуальними порушеннями повинна починатися зі збагачення та уточнення словника. Під час спілкування необхідно дотримуватись етичних норм, вживати прийнятні формули мовленнєвого етикету (форми звертання, слова ввічливості). Дитина мусить дбати про своє мовлення і правильно його організувати, щоб налагодити стосунки з учителями, ровесниками, іншими учасниками навчального процесу. Молодшим школярам зазвичай досить складно організувати свою мовленнєву поведінку, і це негативно впливає на спілкування з оточуючими. Причина полягає в тому, що в дітей цього віку не досить сформовані соціально-комунікативні навички, структурні компоненти спілкування [6]. Для дитини з ІІІ насамперед слід засвоїти формули мовленнєво-національного етикету: привіт, добрий день, дякую і т.д. Це досягається зразком мовлення вчителя чи асистента, індивідуальним зверненням до учня з ООП («Добрий день, Петрику»).

На думку Г. Блеч, порушення мовлення у разі інтелектуальної недостатності має системний характер та поширюється на всі функції мови – комунікативну, пізнавальну, регулюючу. Слабкість комунікативної функції мови розглядається як частина у структурі загального мовленнєвого

порушення. Мова майже не включається в процес діяльності, діти неспроможні створювати сюжетні малюнки, декоративні роботи, конструкції у співвідношенні зі сформульованим задумом. Слабкість плануючої функції призводить до того, що мова дітей не є інструментом їхньої мисленнєвої діяльності, в ній не відображається особистий, пізнавальний досвід, що призводить до стереотипних сюжетів, до зміни задуму. Недостатньою є і пізнавальна функція мовлення, що проявляється в неспроможності встановлювати зв'язки між практичними діями та їх словесними позначеннями. Дії дітей до кінця не усвідомлені, досвід дій не зафіксований у слові, тому не узагальнений, образи та уявлення формуються повільно та фрагментарно [3, с. 105].

Погоджуємось з думкою науковця, що корекційно-розвивальне навчання з розвитку мовлення здійснюється в процесі: спілкування з дитиною з приводу побутових, ігрових та пізнавальних інтересів (розвиток соціального напрямку мови, формування комунікативної потреби, оволодіння різними видами комунікативних висловлювань); сюжетно-рольових та театральних ігор (активізація мовних засобів); занять з малювання, ліплення, конструювання, ручної праці (регулююча функція мови, зв'язок сприйнятого зі словом з метою формування та актуалізації уявлень зі словом); формування елементарних математичних уявлень, на заняттях з розвитку мовлення, ознайомлення з навколишнім, фізичного, музичного та сенсорного виховання; індивідуальної корекційної роботи (корекція порушень звуковимови, розвиток фонематичного сприймання, слуху) [4, с. 106].

Для соціалізації важливо сформувати в учнів з ІІІ комунікативну компетентність. Комунікативна компетентність в учня з ІІІ передбачає: володіння мовленнєвою діяльністю, уміння вступати в комунікацію з оточуючими, подолання мовних бар'єрів, дотримання культури спілкування, уміння невербальної комунікації.

Узагальнення теоретичних досліджень дає можливість нам сформувати систему комунікативних вправ для навчання, виховання та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, виходячи з їхніх індивідуальних та вікових особливостей. Учителі-практики, асистенти вчителів мають можливість на науковій основі розробити індивідуальну програму розвитку дитини, в якій передбачити систему роботи з формування комунікативних умінь. Як показує наше дослідження, соціалізація дитини в шкільному та суспільному

житті можлива за умови вільного спілкування українською мовою в усній і писемній формах. Окрім того, теоретичні засади націлюють педагогів на систему комунікативних вправ та завдань: аналітичних, синтетичних, творчих.

Висновки. Таким чином, нами з'ясовано теоретичні засади щодо формування комунікативної компетентності в учнів з інтелектуальними

порушеннями в умовах Нової української школи; вивчено сучасні наукові розвідки учених, методистів щодо питання розвитку комунікативних умінь у школярів з інтелектуальними порушеннями.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у добірці тренувальних вправ для формування в учнів з інтелектуальними порушеннями комунікативної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрова С.А. Професійно-комунікативна компетентність : тексти лекцій. Харків : ХНАМГ, 2008.
2. Белова О.Б. Особливості розвитку мовлення у дітей з інтелектуальними порушеннями *Медична освіта*, 2021, № 1. С. 5–10. URL: https://www.researchgate.net/publication/352593768_OSOLIVOSTI_ROZVITKU_MOVLENNIA_U_DITEJ_Z_INTELEKTUALNIMI_PORUSENNAMI.
3. Блеч Г.О. Навчання грамоти. Типова освітня програма початкової освіти спеціальних закладів загальної середньої освіти для учнів 1 класів з інтелектуальними порушеннями / О.В. Чеботарьова, Г.О. Блеч, Н.А. Ярмола, І.В. Гладченко, Н.І. Королько, І.В. Дмитрієва, С.В. Трикоз, І.В. Бобренко, І.В. Голомозда, О.А. Чухліб. 2018. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/712585>.
4. Блеч Г.О. Методичні поради щодо формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дошкільників. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/3673/1/article5.pdf>.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
6. Пономарьова К. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.
7. Словник синонімів української мови: у 2 т. / авт.-уклад. Бурячок А.А. та ін. Київ, 2006. Т. 2. С. 254.
8. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / за ред. М.І. Пентилюк. Київ, 2015. 320 с.
9. Соняк Н.Л. Дидактичні умови формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі роботи з текстом : дис. ... канд. пед. наук. Луцьк. Тернопіль, 2018. 247 с.
10. Шевченко Ю. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями у сучасному освітньому просторі. *Особлива дитина: навчання і виховання*, № 3, 2020. С. 36–46.